

ЮРИСДИКЦИЯТА НА МЕЖДУНАРОДНИЯ СЪД НА ООН - ПРОЦЕСУАЛНА ПРЕДПОСТАВКА ЗА РАЗГЛЕЖДАНЕ НА ДЕЛО

Проф. д-р Александър Драгиев
Бургаски свободен университет

JURISDICTION OF THE UN INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE - PROCEDURAL PREREQUISITE FOR EXAMINING OF A CASE

Prof. Alexander Draguiev, PhD
Burgas Free University

***Abstract:** The jurisdiction of the UN International Court of Justice (ICJ) is its right and competence to resolve disputes between States. The jurisdiction of the Court may be of two types: contractual and compulsory. There are two ways to recognize contractual jurisdiction: by concluding a special agreement between the disputing states where the dispute has already arisen, and in advance and in general by concluding any treaty that contains a jurisdictional clause. Compulsory jurisdiction is recognized by way of a unilateral declaration. At the beginning of any case, the ICJ reviews its own jurisdiction since it can decide the case only if it has jurisdiction. This is why the jurisdiction is a prerequisite to the Court's proceedings.*

***Key word:** UN International Court of Justice, contractual jurisdiction, compulsory jurisdiction, special agreement, treaties and conventions in force, declarations recognizing compulsory jurisdiction of the Court, preliminary objections*

I. Обща характеристика на юрисдикцията на Международния съд

Юрисдикцията на Международния съд на ООН (МС) представлява правото му да разгледа отнесен до него спор и да постанови задължително решение по него. Основополагащият принцип на юрисдикцията му (както изобщо на юрисдикцията на всеки международен съдебен орган) е, че Международният съд получава това право от съгласието на държавите, страни по спора, той да бъде решен от него; достатъчно е една от страните да не даде своето съгласие за това, за да лиши спора от подсъдност на МС и с това да попречи на разглеждането му от него. Казано кратко и терминологично точно, съгласието на страните по спора е основанието на юрисдикцията на МС по него. „Юрисдикцията на Международния съд по едно дело се основава изцяло на съгласието на държавите“¹, „...международната съдебна юрисдикция се основава на и произтича от съгласието на държавите“².

¹ Yee, S. *Forum prorogatum* Returns to the International Court of Justice. – Leiden Journal of International Law, vol. 16, 2003, p. 702.

² Thirlway, H. The Law and Procedure of the International Court of Justice 1960–1989. Part Nine. – The British Year Book of International Law, vol. 69, 1998, p. 4.

МС в решенията си изрично постулира ролята на съгласието на държавите за юрисдикцията си: „...принципът е, че юрисдикцията на Съда да разгледа и реши едно дело по същество зависи от волята на страните“³, „Съдът припомня... че един от фундаменталните принципи на Статута (на МС – б. а.), е, че той не може да решава спор между държави без съгласието на тези държави с юрисдикцията му“⁴, „Според Статута на Съда тази юрисдикция винаги се основава на съгласието на страните“⁵. Обяснението за зависимостта на компетентността на МС от съгласието на страните по спора е в суверенитета на държавите: МС не е наддържавен орган, напротив, като орган на ООН той има единствено междудържавен характер, както и самата Организация. Оттук следва, че Съдът няма власт да принуди държавите да приемат решаването на споровете си от него; суверенитетът на държавите се проявява и в това само те да се разпореждат със споровете си.

Правната уредба на юрисдикцията на Международния съд се съдържа в чл. 36 от Статута (Ст.) му. Нейната цел е да регламентира правните форми, в които държавата може да изрази съгласието си МС да реши спора ѝ. Тези форми са три: специално споразумение, действащ международен договор, декларация за признаване на задължителната юрисдикция на Съда. Съгласно тази правна уредба юрисдикцията бива два вида: договорна и задължителна. Договорната юрисдикция е регламентирана в чл. 36, т. 1 СтМС, а задължителната - в чл. 36, 2 Ст.

II. Договорна юрисдикция на Международния съд

1. Договорна юрисдикция на основание на специално споразумение

В първата хипотеза по чл. 36, т. 1 Ст. се визира случаят, когато страните по един конкретен спор сключат споразумение помежду си специално за неговото отнасяне до Съда. Това „специално споразумение“ се сключва винаги след като спорът вече е възникнал и неговото предназначение е да изрази волята на страните по спора именно МС да го реши. Затова в него спорещите държави изрично записват избора си МС да го реши, с което и двете, защото това е договор, дават съгласието си този съд да го реши, съответно създават правото на Съда да го реши. Така специалното споразумение става основанието, източника на юрисдикцията на Съда по съответния спор, и изобщо при хипотезата, когато юрисдикцията на Съда по спора се създава след като той вече е възникнал, юрисдикцията може да има за свое основание само специалното споразумение, сключено от страните по спора. Специалното споразумение е една от формите, един от начините за даване на съгласие от страните по спора на МС, за да го реши той, това съгласие, без което един международен съд не може да има юрисдикция по даден спор. А договорната юрисдикция на основание на специално споразумение е единственият случай на юрисдикция на МС, която се създава след възникването на спора.

Договорната юрисдикция на основание на специално споразумение е договорна по своята форма – тя намира външен израз в един договор, какъвто е специалното споразумение. А това споразумение е специално, защото: (1) сключва се по повод на един конкретен, точно определен спор; (2) има само един предмет – предаването

³ Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders of the International Court of Justice (I. C. J. Reports) 1952, p. 103.

⁴ Ibid., 1995, p. 101.

⁵ Ibid., 2006, p. 32.

на спора на Международния съд за решаване. Тази договорна юрисдикция в международното правосъдие се нарича още и факултативна, защото при възникване на конкретния спор страните му имат възможността да изберат което искат средство за мирно решаване на споровете, но те по взаимно съгласие избират точно Международния съд на ООН.

От процесуална гледна точка сезирането на Съда на основание на такова споразумение става с уведомяването му или съвместно и от двете страни по спора, или само от едната му страна за съществуването на споразумение, според което МС трябва да реши съответния спор. Този начин на завеждане на дело пред Съда – посредством уведомление относно специално споразумение, е изрично предвиден в чл. 40, т. 1 СтМС като един от начините за завеждане на дело изобщо.

2. Договорна юрисдикция на основание на действащи международни договори

Втората хипотеза по чл. 36, т. 1 Ст. визира случая, когато Съдът има юрисдикция по спорове, за които в международни договори, още при сключването на договора, предварително и по принцип, не с оглед на конкретен спор, а с оглед на евентуални бъдещи спорове, се предвижда, че ако възникнат такива и когато възникнат, те трябва да се решават единствено от Съда. Както става ясно, за разлика от факултативната юрисдикция, юрисдикцията на МС по втората хипотеза на чл. 36, т. 1 Ст. по даден спор се създава **преди** възникването на спора.

Международните договори, за които се отнася втората хипотеза на чл. 36, т. 1 Ст., имат следните характерни черти: (1) тези договори могат да бъдат както двустранни, така и многостранни; (2) няма значение тяхната форма, напр. договори, конвенции, споразумения, спогодби и др. (ненаправно в текста на разпоредбата на т. 1 използваната формулировка е „договори и конвенции“, при положение че според чл. 2, т. 1, б. а) от Виенската конвенция за правото на договорите от 1969 г. и двете означават едно и също – договор: за договора няма значение наименованието му); (3) тези договори трябва да са действащи, т.е. трябва да са в сила по време на сезирането на Съда, като по-късното им прекратяване по време на процеса не пречи на разглеждането на делото; (4) тези договори трябва изрично да предвиждат, че определена категория спорове, ако възникнат и когато възникнат, се предават задължително на Съда за решаване.

Що се отнася до начина на сезиране на Съда при този вид договорна юрисдикция, това е чрез писмена молба (иск), подадена до Съда само от едната от страните по делото. Юрисдикцията на Съда при хипотезата на действащи международни договори по своята форма е договорна – уредена е в договор, но същевременно има задължителен характер, тъй като предвиждащите я договори изрично изискват споровете относно тълкуването и прилагането им да се решават единствено от МС, което означава, че страните по спора са задължени да го отнесат именно до него.

III. Задължителна юрисдикция на Международния съд

1. Задължителната юрисдикция на МС е нормативно регламентирана в чл. 36, т. 2 СтМС⁶. Задължителната юрисдикция на МС има своята история и своите причини. От самото начало на създаването на исторически първия международен съд – Пос-

⁶ За този вид юрисдикция вж. **Янков, Ал.** Резервите в декларациите за приемане задължителната юрисдикция на Международния съд и тяхното влияние върху компетентността на съда. – Годишник на Софийския университет, Юридически факултет, т. 52, част 1, 1961.

тояния съд за международно правосъдие (ПСМП), Консултативният комитет от юристи, натоварен с изработването на Статута му, предвижда бъдещият съд да има задължителна юрисдикция. Това е обяснимо, защото такава е компетентността на единствения съществуващ дотогава пример за съд – националния. Освен това със задължителната подсъдност се цели избягване от основния недостатък на единственото по това време правораздавателно средство – арбитража, а именно, че предаването на един международен спор на арбитраж зависи от съгласието и на двете спорещи държави. Докато при съда, и то точно поради задължителната му компетентност е достатъчно сезирането му от едната само страна по спора, за да бъде приет той за разглеждане, което създава сигурност, че споровете ще бъдат решавани и прекратявани.

Предвижданата задължителна юрисдикция на ПСМП има за цел още и да бъде в интерес на по-малките в политическо отношение държави, защото в него те виждат защита от по-силните политически държави. За по-слабите държави съдът е гаранция, че ще могат да решават споровете си с по-силните държави на равноправна основа и без опасност от политически натиск и въздействие. Обратно, точно държавите с най-голямо влияние в международните отношения по време на създаване на ПСМП, като Великобритания, Франция, Италия, Япония се обявяват против идеята за задължителната юрисдикция на ПСМП (първа е Великобритания, последвана от Италия и Япония). Изходът от противопоставянето между държавите по този въпрос се оказва предложението на бразилския делегат в Обществото на народите, Раул Фернандес, според което съдът има задължителна юрисдикция, но на държавите е предоставена възможността доброволно да я приемат или не. Затова и посветената на тази юрисдикция разпоредба (чл. 36, параграф 2) на Статута на ПСМП, а след него и на Статута на МСООН (чл. 36, т. 2) е известна в международноправната доктрина като „факултативна клауза“ – тя само дава възможност за избор на задължителната юрисдикция.⁷

Юрисдикцията по чл. 36, т. 1 СтМС на основание на действателни договори е задължителна по своята правна същност, но е договорна по своята правна форма, а юрисдикцията по чл. 36, т. 2 е задължителна и по правната си същност, и по наименованието ѝ в СтМС. При задължителната юрисдикция държавата заявява с едностранен акт – декларация, предварително и по принцип, с оглед не на конкретен, а на евентуален и бъдещ спор, че поема спрямо себе си задължението, ако възникне спор, по който тя е страна, и когато възникне, да го предаде за решаване единствено на МС. Така държавата дава съгласието си споровете ѝ да се решават от Съда. Това е **третият** начин за даване на съгласие от държавите техният спор да бъде решен от МС, **третата** форма за изразяване на съгласието. За разлика от взаимните съгласия на държавите с компетентността му, както е при специалното споразумение и действателния международен договор (чл. 36, т. 1 Ст.), съгласието на деклариращата държава е едностранно – с него тя задължава само себе си, обвързва себе си с юрисдикцията на Съда, без да ангажира друга държава, без значение коя друга държава е заявила или ще заяви същото съгласие.

Следователно основанийето на задължителната юрисдикция на Съда е декларацията на държавата. Като едностранен акт, с нея държавата не може да създаде

⁷ За историята на задължителната юрисдикция на ПСМП, а по-късно и на МСООН вж. **Mitchell, S. M., E. J. Powell. Mitchell, S. M., E. J. Powell. Domestic Law Goes Global: Legal Traditions and International Courts.** Cambridge: Cambridge University Press, 2011, p. 131, 132.

правно задължение за друга държава, а единствено за себе си. Ето защо, за да има Съдът задължителна юрисдикция по даден спор, всяка от двете му страни, независимо една от друга, трябва да заяви такава декларация. Така Съдът ще получи необходимите му съгласия и на двете страни по спора той да го реши, а декларацията ще бъде само конкретният правно-технически способ, конкретната правна форма, чрез която да се даде съгласието, а и Съдът да се увери, че съгласие има.

Ползата от декларацията е, че от трите форми за даване на съгласие, тя е най-сигурният начин че съгласие е дадено. Декларацията е писмена, в нея съгласието е изразено с кратки, точни и категорични формулировки; нещо повече, във всички декларации се използват едни и същи, стандартизирани формулировки, даже станали клишета. Най-голямото доказателство за еднакви и стандартен начин за заявяване на съгласие е, че всички декларации са възприели и съответно преписват буквално текста на разпоредбата на чл. 6, т. 2 Ст., който текст формулира какво представлява даденото съгласие, какво значи да е дадено съгласие, условията на даденото съгласие, което значи условията, които, ако са налице, следователно е дадено съгласие.

Формулировката в т. 2 е достатъчно експлицитна: „Държавите...признават за задължителна и без специално споразумение по отношение на всяка друга държава, приела същото задължение, юрисдикцията на съда...“; условията на съгласието са ясни и точни: (1) няма сключено специално споразумение, това, което е при факултативната юрисдикция, (2) спорът, който ще се разглежда от МС, да е с държава, също направила декларация. И тази формулировка от Статута е възприета във всички декларации, с което ги унифицира – няма случай една декларация по един начин да заяви съгласие, а друга декларация. Резултатът е, че на Съда не се налага да анализира една декларация, или да се колебае дали тя предоставя съгласие – достатъчно е да има декларация, ако има, значи има и съгласие.

Декларацията представлява принципно признаване на юрисдикцията на Съда – тя се признава за споровете на заявяващата я държава изобщо, и второ, когато спорът възникне, ще се счита, че съгласието за неговото решаване от Съда вече е дадено и няма да се търси ново съгласие. Тоест, заявявайки декларацията, държавата вече е обвързана, задължена е с даденото в нея съгласие. Това прави юрисдикцията на Съда задължителна по отношение на споровете на тази държава. Юрисдикцията е задължителна още и поради обстоятелството, че предварително даденото в декларацията съгласие позволява всяка страна по спора сама, едностранно, единствено чрез собственото си волеизявление, намерило външен израз в писмената молба (иск) по чл. 40, т. 1 Ст., да заведе делото пред Съда, без значение съгласието на другата страна за това и дори без да е необходимо да се търси това съгласие. А другата страна е длъжна да приеме заведено срещу нея дело. Точно тази ирелевантност на съгласието на ответника е изрично предвидена в т. 2 на чл. 36 с определянето на задължителната юрисдикция като юрисдикция, която се признава без специално споразумение.

СтМС обаче не задължава държавите да признаят тази юрисдикция. Поради това, както вече се посочи, е възприето нормата на чл. 36, т. 2 да се нарича в международното право „факултативна клауза“ – държавите могат да се съобразят с нея, а могат и да не се съобразят, т. е. както да признаят, така и да не признаят юрисдикцията на Съда. По-важното е, че ако една държава приеме факултативната клауза, заявявайки предвидената в нея декларация, с това юрисдикцията на Съда става задължителна спрямо нея, което от своя страна се изразява в конкретни правни последици.

Те са, от една страна, правото на тази държава едностранно с писмена молба да заведе дело пред МС срещу друга държава, също направила такава декларация, а от друга страна – задължението да приеме спора и с държава, направила същата декларация, да бъде отнесен до Съда по молба единствено на втората държава.

2. И все пак определянето на регламентираната във факултативната клауза юрисдикция като задължителна не означава, че тя съществува във и независимо от волята на държавите, че по силата на нея МС има компетентност по делата, без значение съгласието на страните им с тази компетентност. Напротив, на практика задължителната компетентност има договорен характер. „Най-характерната особеност на задължителната юрисдикция на Международния съд се състои в това, че тя е по своята природа и основание от договорен характер”⁸.

Тя има договорен характер, защото съгласно самия текст на чл. 36, т. 2 признаването и обвързва признаващата държава само спрямо другите държави, също признали тази юрисдикция, има действие само спрямо тях. Съответно с признаването на задължителната юрисдикция една държава поема тези права и задължения, които възникват от нея, само спрямо държава, също признала тази юрисдикция, като и тя от своя страна поема същите права и задължения спрямо първата държава. Така между призналите задължителната юрисдикция държави се пораждат определени отношения, чието съдържание са тези права и задължения. А вече тези права и задължения, поради това, че са насрещни, взаимни и едни и същи за страните на тези отношения, им придават характерна договорни правоотношения, чийто предмет е регламентирането на подсъдността на споровете между тези страни, и по-конкретно предаването им за решаване точно на МС. Освен това поражданите от декларациите договорни правоотношения са на практика двустранни, защото възникват между държавата, признала задължителната юрисдикция на МС с декларация, и всяка друга държава, заявила същата декларация. Фактически всяка държава, имаща такава декларация, влиза в толкова на брой двустранни договорни отношения, колкото са държавите, приели факултативната клауза. Така всяка държава е страна по „сноп” от двустранни договори, всеки един с конкретна друга държава. Според МС декларациите „установяват договорни отношения между страните по факултативната клауза”⁹, „създават серия от двустранни задължения с други държави, също приели задължителната юрисдикция”¹⁰, определяйки в крайна сметка системата на факултативната клауза като „мрежа от задължения”¹¹.

Самото заявяване на съвпадащи си декларации по чл. 36, т. 2 представлява форма на сключване на договор между заявяващите ги държави¹². Следователно в основата на задължителната юрисдикция лежи взаимното съгласие, съвпадащата воля на държавите. „С връчването на своята декларация на Генералния секретар деклариращата държава става страна по системата на факултативната клауза спрямо другите деклариращи държави, с всички права и задължения, произтичащи от чл. 36. Дого-

⁸ Янков, Ал. Резервите в декларациите..., 470–471. Вж. в същия смисъл Янков, Ал. Едностранните правни актове в съвременното международно право. – В: Актуални проблеми на международното право. С.: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2000, с. 151, 193.

⁹ I. C. J. Reports 1957 (*Right of Passage over Indian Territory case*), p. 146.

¹⁰ Ibid., 1984, p. 418.

¹¹ Ibid.

¹² Чл. 2, т. 1, б. а) от Виенската конвенция за правото на договорите допуска сключването на договор и под формата на два или няколко свързани помежду си документа.

ворните отношения между страните и задължителната юрисдикция на Съда...¹³. Договорният характер на отношенията, които се пораждат между държавите, приели задължителната юрисдикция, означава, че тези държави образуват една затворена система, в която могат да участват само такива държави. Поради това дело пред МС може да заведе само държава, която е признала тази юрисдикция, срещу държава, която също я е признала. Не може държава, признала задължителната юрисдикция, да се възползва от това, за да заведе дело срещу държава, която не я е признала, нито обратното – непризнала тази юрисдикция държава да се позове на това, че друга държава я е признала, за да заведе дело срещу нея.

3. Както вече се посочи, признаването на задължителната юрисдикция на МС от една държава – страна по СтМС, става с неин едностранен акт, който се определя като декларация от чл. 36, т. 2, 3 и 4 Ст. Тази декларация има следните характеристики: (1) да бъде в писмен вид; (2) от нея недвусмислено да личи признаването от заявляващата я държава на задължителната юрисдикция на Съда¹⁴; (3) декларацията се депозира („връчва“, според българския текст на чл. 36, т. 4 Ст.) при Генералния секретар на ООН; (4) декларацията влиза в сила от датата на депозирането ѝ при него; (5) Генералният секретар на ООН изпраща преписи от декларацията на другите държави – страни по СтМС, и на Секретаря на Съда.

IV. Проверка на юрисдикцията на Международния съд

Съдебният процес в Международния съд се състои от две времеви части: юрисдикционен стадий, и стадий на разглеждане на делото по същество, в който се разглежда самият спор, предмет на делото и се постановява решението по него. От своя страна юрисдикционният стадий на производството по делото е този негов етап, в който Съдът: (1) проверява дали има юрисдикция по делото, за решаването на което е сезиран; и (2) проверява допустимостта на писмената молба (иска), с която е сезиран. Този юрисдикционен стадий предшества стадия на разглеждането на делото по същество; предварителен е по отношение на него, защото решава въпроси, които са предварителни, преюдициални спрямо съществуващото на делото. А тези въпроси са предварителни, защото от тяхното решаване зависи дали ще се даде ход на делото изобщо, т.е. дали ще се премине към разглеждането му по същество, или то ще се прекрати, без да се стигне до такова разглеждане.

1. Проверка на юрисдикцията на МС – обща характеристика

Най-важната задача за решаване в юрисдикционния стадий на съдопроизводството е проверката, която Съдът прави дали има юрисдикция по делото. Нормативното основание на тази проверка е чл. 36, т. 6 Ст.: „В случай на спор относно компетентността на съда въпросът се решава от Съда“. Съдът проверява своята компетентност и по дела, които са заведени чрез уведомление за сключено специално споразумение (т.е. в случаите на факултативна юрисдикция), и по дела, заведени чрез едностранна писмена молба (т.е. в случаите на задължителна юрисдикция).

¹³ I. C. J. Reports 1957, p. 146.

¹⁴ „Нормативното съдържание на едностранното волеизявление трябва да изразява ясно волята на страната автор да поеме определени задължения съгласно международното право...“ – Янков, Ал. Едностранните правни актове..., с. 185.

Проверката на юрисдикцията може да бъде направена и по инициатива на страните по делото, и по инициатива на Съда. Нещо повече, дори и страните да не са оспорили тази юрисдикция, Съдът е длъжен да я провери *proprio motu* (по собствена инициатива, служебно), защото поради някаква причина страните може и да не възразят срещу нея, но въпреки това той да няма компетентност да разгледа съответното дело, което го задължава да го прекрати. Но собствената проверка на МС не е детайлна. Достатъчно за него е да установи наличието на някакво формално основание на юрисдикцията си по конкретното дело, за да приеме, че има такава. Например това може да бъде декларация по чл. 36, т. 2 Ст. или договор, съдържащ клауза, изискваща решаването от МС на споровете по договора. Но Съдът ще спре дотук – няма *proprio motu* да търси възможните възражения срещу юрисдикцията, които ответникът би извел от съответния договор или от резерви от декларацията му, още повече резервите от декларацията на ищеца, на които ответникът би могъл да се позове по силата на принципа на взаимността¹⁵. Интересът да се обори юрисдикцията е на ответника и не може да се очаква от Съда да се грижи за този интерес. Затова детайлните аргументи срещу юрисдикцията трябва да представи ответникът; ако не го направи – или няма такива, или той няма достатъчно интерес да прекрати делото поради липса на юрисдикция.

И все пак предявяването на възражения от страните е от изключително значение за Съда, защото чрез изразените с тях становища относно юрисдикцията му той увеличава броя и вида на основанията, с оглед на които може да прецени тази юрисдикция. Съдът следва последователно този подход в практиката си: „Съдът трябва по всяко дело, отнесено до него, да провери дали има юрисдикция да го разгледа... и възраженията, повдигнати от ответника относно нея, може да бъдат полезни за изясняване на правната ситуация“¹⁶. Но Съдът не е обвързан от възраженията на страните. Както изрично е постулирано в чл. 36, т. 6 Ст., той сам решава въпроса за юрисдикцията си, което означава, че ако по този въпрос Съдът стигне до заключения, различни от тези на страните, решаващо ще бъде неговото заключение.

При проверката на юрисдикцията на Съда тя се проверява не по принцип, не дали той има такава относно дела от дадена категория, а дали има юрисдикция по конкретното дело, заведено пред него от точно определена държава ищец срещу точно определена държава ответник. Затова и юрисдикцията се преценява конкретно.

2. Оспорване юрисдикцията на МС (предварителни възражения)

2.1. Отчитайки значението на въпроса за проверката на юрисдикцията си, Съдът му е дал правна регламентация в чл. 79 от Правилника (Прав.) си. (За отбелязване е, че такава липсва в СтМС.) Всяка от страните по делото може да оспори юрисдикцията на Съда по това дело. Нормалното е този, който оспорва, да е ответникът, защото той има интерес от прекратяването на заведеното срещу него дело, вкл. и поради липсата на юрисдикция на Съда по него. Затова и т. 1 на чл. 79 Прав. посочва изрично ответника като оспорваща страна по делото. Същевременно тази разпоредба чрез израза „страна, различна от ответника“, допуска, че и другата страна по делото, а това е ищецът, също може да оспорва юрисдикцията на Съда. В практиката

¹⁵ Вж. **Thirlway, H.** The Law and Procedure of the International Court of Justice 1960–1989. Part Ten. – The British Year Book of International Law, vol. 70, 1999, p. 11.

¹⁶ I. C. J. Reports 1996, p. 622.

му има (макар и само един) пример, когато ищецът е оспорил неговата юрисдикция. Това е делото за паричното злато, заведено от Италия срещу Франция, Великобритания и САЩ¹⁷.

Според чл. 79, т. 1 Прав. оспорването на юрисдикцията става чрез повдигането от оспорващата страна на възражения, които съдържат аргументи, че Съдът няма юрисдикция по делото. Същата разпоредба дава на тези възражения наименованието „предварителни възражения“. Предварителните възражения се наричат така, защото се повдигат на юрисдикционния, т.е. предварителния стадий на процеса. Така едно възражение срещу юрисдикцията, ако се повдигне при разглеждането на делото по същество, няма да се нарича „предварително“. Следователно, за да се окачестви едно възражение като предварително, определящо е на кой етап от процеса се поставя, а не до кой въпрос се отнася.

От практиката на Съда може да се изведат три вида предварителни възражения от гледна точка на техния предмет, т. е. основанията, с които оспорват юрисдикцията на Съда. **Първият** вид е оспорването на правната природа на спора, тъй като при липса на такава той няма да подлежи на решаване с правораздавателни средства, каквото е МС. Съдът преодолява възраженията от този тип, като констатира, че е изправен пред правен спор, защото страните му стоят на напълно противоположни позиции относно изпълнението или неизпълнението на определени **правни** задължения. (За отбелязване е, че Съдът използва като основание за тази констатация дефиницията за правен спор, възприета в практиката му още от делото *Mavrommatis* по време на ПСМП¹⁸.)

Вторият вид предварителни възражения атакуват международния характер на правния спор, което би означавало, че той не може да се разглежда от международен съдебен орган. За да се произнесе по тези възражения, Съдът се ръководи от обективен критерий¹⁹: правната уредба на предмета на спора – дали неин източник са нормите на международното право, или законодателството на някоя от спорещите страни.

Третият вид предварителни възражения представляват твърдения на ответника по делото, че основанието на юрисдикцията на Съда, на което се позовава ищецът, изобщо не съществува или спорът не попада в приложното му поле²⁰. Като пример в това отношение може да се посочат случаите, когато един договор или една декларация за признаване на задължителната юрисдикция на Съда по чл. 36, т. 2 Ст. все още не са влезли в сила, вече са прекратени или не действат поради някаква друга причина.

Тук вече възниква въпросът за правнорелевантния момент, спрямо който Съдът трябва да установи, че има юрисдикция, за да приеме, че има такава по делото изобщо. А това е моментът на сезирането му с конкретното дело. Ето защо за преценката относно подсъдността на делото за Съда е необходимо и достатъчно съответният

¹⁷ *Ibid.*, 1954.

¹⁸ Вж. напр. I. C. J. Reports 1963, p. 27; *ibid.*, 1995, 99–100; *ibid.*, 1998, p. 314, 315.

¹⁹ *Ibid.*, 1998, p. 315.

²⁰ Така напр. САЩ, като ответник по делото с Иран за петролните сонди в Персийския залив, оспорват юрисдикцията на МС по това дело с аргумента, че спорът им с Иран не попада в приложното поле на чл. XXI, т. 2 от Договора за приятелство, икономически отношения и консулски права от 1955 г. между двете държави, на която разпоредба Иран основава юрисдикцията на Съда (*Ibid.*, 1996, p. 809).

договор или съответните декларации да са в сила в момента на завеждането му. Ако по-късно някоя от декларациите, или даже и двете, или договорът бъдат прекратени, това няма да има обратно действие в смисъл да лиши Съда от юрисдикция и оттук да доведе до прекратяване на делото. „Съдът припомня, че според утвърдилата се негова практика юрисдикцията му трябва да бъде установена към момента, в който искът е подаден до него. По този начин, ако Съдът има юрисдикция на датата на сезирането му с делото, тази юрисдикция ще е налице и след това, независимо от настъпването на някакви последващи събития. Такива събития... не могат да лишат Съда от юрисдикция”²¹. Реалният резултат от това правно действие на сезирането на МС е създаването на стабилност за развитието на съдебния процес и правораздавателната дейност на Съда.

Друг пример е, когато международноправният акт, сочен като основание на юрисдикцията на Съда, е в сила, но не касае конкретния спор. В този случай предварителните възражения най-често се изразяват в позоваване от ответника на такива резерви в своята или на ищеца декларация по чл. 36, т. 2 Ст., които резерви изключват юрисдикцията на МС по конкретния спор. А когато става въпрос за задължителната юрисдикция на Съда по чл. 36, т. 1 СтМС, предварителните възражения срещу нея най-често представляват позоваване на тези разпоредби от съответния двустранен или многостранен договор, предвиждащ тази юрисдикция, които разпоредби изключват компетентността на Съда по спорове, чиито страни са се споразумели да ги решат по друг мирен начин. Такива са напр. чл. 9 от Конвенцията относно политическите права на жените от 1949 г., чл. 22 от Международната конвенция за ликвидиране на всички форми на расова дискриминация от 1966 г., чл. XII от Международната конвенция за предотвратяване и наказване на престъплението апартейд от 1973 г., чл. 66, т. 3 от Виенската конвенция за правото на договорите между държави и международни организации или между международни организации от 1986 г. (тази конвенция посочва точно мирното средство, което страните по спора могат да изберат и приложат вместо МС – арбитражната процедура, предвидена в Приложението към тази конвенция.)

Обективно предварителните възражения могат да бъдат два типа и това е отразено в нормата на чл. 79, т. 7 Прав. Първият тип са възраженията, които имат отношение само и единствено към въпроса за юрисдикцията на Съда по даденото дело и съответно нямат никакво отношение към съществуването му, поради което имат „изключително предварителен характер“ (както т. 7 на чл. 79 дефинира разграничителния критерий за двата типа предварителни възражения). Вторият тип предварителни възражения са възражения, които имат отношение както към юрисдикцията на Съда, така и към съществуването на разглежданото дело, т.е. имат двояк характер. Ето защо тези възражения „не притежават изключително предварителен характер“, каквато е изричната квалификация за тях в разпоредбата на т. 7. От двата типа предварителни възражения само тези с изключително предварителен характер поради това си естество се разглеждат в юрисдикционния, предварителния стадий на делото.

Що се отнася до предварителните възражения, които нямат изключително предварителен характер, т.е. двояките възражения, Съдът ще отложи разглеждането им за стадия на разглеждането на делото по същество, както е предвидено за тези възражения в т. 7 на чл. 79 Прав. Следователно при възражения с двояк характер опре-

²¹ Ibid., 2002, 12-13.

деляща е не връзката им с въпросите на юрисдикцията на Съда по съответното дело, а връзката им с въпросите по неговото съществуване. Защото един съд, включително и международен, не може да допусне при преценката на юрисдикцията си, т. е. още на предварителния стадий на делото, да се произнесе по въпрос от предмета му, и то със сила на пресъдено нещо (по проверката на юрисдикцията си Съдът се произнася със съдебно решение), преди да започне самото разглеждане на предмета. Така Съдът се произнася преждевременно и по самия предмет на делото с реалната опасност по този начин да се предреша изхода от него. Това е причината само възражения, имащи изключително предварителен характер да се разглеждат в юрисдикционния стадий. А ако Съдът не може да прецени юрисдикцията си, без да навлезе в съществуването на делото, той е длъжен да отложи тази преценка, като приеме, че има компетентност по делото, и да пристъпи към разглеждането му по същество. Тогава вече Съдът ще се върне към двоякото възражение, за да провери отново юрисдикцията си – този път на основание на него. Видно е, че решението, намерено от съдебния процес (и национален, и международен) е достатъчно балансирано – от една страна, не се пречи на разглеждането на съдебното дело по същество, а от друга, осигурено е пълноценната проверка на юрисдикцията на съда по делото въз основа на всички възможни аргументи относно нея, гарантира се разглеждането на всеки такъв аргумент.

Пример за двояко възражение е това, че даден спор не попада в юрисдикцията на Съда, защото тя е призната само по спорове, възникнали след определена дата (т.нар. резерва за бъдещи спорове), докато конкретният спор е възникнал преди нея. Очевидно е, че тук Съдът трябва да установи кога е възникнал спорът, за да прецени юрисдикцията си, но това би означавало той да започне изясняването на фактите кога и как е възникнал спорът. Но това пък от своя страна означава Съдът, който все още е в юрисдикционния стадий, да навлезе във фактическата обстановка на спора, която винаги се изяснява при разглеждането на делото по същество. Така началният момент на спора ще се окаже въпрос, свързан както с юрисдикцията на Съда, така и със съществуването на делото.

Друг конкретен пример за двояко възражение дава делото за военните и паравоенни действия на САЩ във и срещу Никарагуа. Ответникът САЩ, оспорвайки юрисдикцията на МС, се позовава на т.нар. „резерва Ванденбърг“ в декларацията си по чл. 36, т. 2 Ст. Тази резерва изключва подсъдността на спор, възникнал от многостранен международен договор, ако всички страни по него, засегнати от решението по спора, не са също така и страни по делото пред Съда²². А САЩ се обръщат към тази резерва, защото ищецът Никарагуа основава иска си на нарушаването от ответника на четири многостранни договора, най-важните от които са Уставът на ООН и Уставът на Организацията на американските държави²³.

От една страна, „резервата Ванденбърг“ има отношение към юрисдикцията на Съда, доколкото предназначението ѝ, като всяка резерва от декларацията по чл. 36, т. 2 Ст., е да определи неговата юрисдикция. От друга страна, за Съда е очевидно, че в юрисдикционния стадий на съдопроизводството няма как да се установи кои държави от посочените от Никарагуа договори биха били засегнати от решението по делото: „въпросът... не е юрисдикционен проблем“²⁴. Това може да стане ясно само при

²² I. C. J. Reports 1984, 421–422.

²³ Ibid., p. 422.

²⁴ Ibid., p. 425.

решаването на самия спор, предмет на делото. Заключениеето на Съда е, че това възражение няма изключително предварителен характер – да е свързано единствено с въпроса за юрисдикцията му, според изискването на чл. 79, т. 7 Прав., а е свързано и с предмета на делото, поради което отлага разглеждането на възражението за стадия по съществуването на делото²⁵. Вече в този стадий Съдът се връща към това възражение²⁶ поради безспорното му отношение към компетентността на Съда. След обсъждането на възражението то е прието от Съда²⁷.

Значението на предварителните възражения е в това, че доказвайки чрез тях липсата на юрисдикция на Съда по дадено дело, ответникът може по този начин да прекрати делото още преди то да е започнало. Очевиден е интересът му за това, тъй като той постига своята цел да се защити срещу заведеното против него дело.

2. 2. При проверката на юрисдикцията си Съдът процедира по следния начин:

(1) На юрисдикционния стадий ответникът повдига своите възражения срещу юрисдикцията на Съда по даденото дело. Член 79, т. 6 Прав. оправомощава Съда да поиска от ответника да предяви всички свои предварителни възражения в този стадий. Явна е ползата от такова изискване към ответника, защото на практика това означава той да изчерпи всички свои доводи срещу юрисдикцията още преди даването ход на делото по същество.

Последиците от изчерпването биха били, че Съдът ще е в състояние в предварителния етап от процеса да прецени дали има юрисдикция, което е и целта на тази разпоредба, а не да пристъпи към разглеждането на делото при опасността всеки момент да бъде оспорена компетентността му относно това дело. Задължението на ответника да изчерпи в рамките на юрисдикционния стадий всички свои предварителни възражения позволява на Съда да не допусне никакво оспорване на юрисдикцията му след приключването на този стадий, дори и оспорването да е основателно. И тук вече възниква проблемът.

Ако по някаква причина някоя страна по делото не представи някакъв аргумент срещу юрисдикцията в срока на юрисдикционния стадий (на което МС не може да попречи – страните са суверенни държави), дори този аргумент да е основателен – да оборва юрисдикцията, след края на този стадий той вече няма да може да се представи – Съдът няма право да го приеме. Само че по този начин Съдът попада в ситуацията да разгледа дело, което не му е подсъдно. Затова разпоредбата на т. 6 от чл. 79 Прав. не е императивна – Съдът не изисква, а **може** да изиска изчерпването на предварителните възражения, и то когато прецени, че това е необходимо. Затова, както показва и съдебната практика, самият МС никога не поставя пред страните по някое дело това изискване.

(2) Някои от предварителните възражения, повдигнати в юрисдикционния стадий, може да имат изключително предварителен характер по смисъла на чл. 79, т. 7 Прав., поради което те се разглеждат от Съда в този стадий. Други възражения може да имат връзка с юрисдикцията, но заедно с това да имат връзка и със съществуването на делото. Това са възражения с предварителен, но не и изключително такъв характер и съгласно т. 7 на чл. 79 тяхното разглеждане се отлага за стадия на разглеждането на делото по същество. Съдът е свободен в преценката си дали едно възражение е с двояк характер. Когато направи такава преценка, Съдът оставя това възраже-

²⁵ Ibid., 425–426.

²⁶ Ibid., 1986, p. 31.

²⁷ Ibid., p. 38.

ние за обсъждане заедно с въпросите от съществуването на делото и приема, че има юрисдикция по него, след което преминава към разглеждането му. Разбира се, по този начин Съдът, знаейки, че все още съществуват възражения срещу юрисдикцията, които може да се окажат основателни, съзнателно поема риска по-късно, вече в стадия по съществуването на делото, да установи, че то не му е подсъдно, и следователно да се наложи да го прекрати.

(3) Един от най-важните въпроси относно предварителните възражения е въпросът за времевите рамки, в които трябва да се предявят. Предварителните възражения се повдигат в срока, който Съдът дава на ответника за представяне на своя контрамеморандум (чл. 79, т. 1), т.е. реално крайната дата на представяне на тези възражения ще бъде датата на контрамеморандума. Ако ответникът представи контрамеморандума си преди края на срока за това, предварителните възражения също трябва да се представят тогава, независимо че срокът и за тях не е изтекъл - те не могат да се повдигат след като е представен контрамеморандумът. Така моментът на предявяване на предварителните възражения зависи от момента на представяне на контрамеморандума. Макар че предварителните възражения може да се предявят отделно от контрамеморандума и преди него, много често ответниците ги предявяват едновременно с контрамеморандума, като ги включват в текста му, обединявайки по този начин в него позицията си по предмета на делото и позицията си относно юрисдикцията на Съда по него.

Щом предварителните възражения трябва да се представят в срока за представяне на контрамеморандума на ответника, това означава, че те може да се представят едва след представянето на меморандума на ищеца. Обяснението за това е, че с меморандума си ищецът излага своята позиция по предмета на делото, включително и по въпроса за юрисдикцията на Съда, а ответникът не може да направи своите възражения срещу тази юрисдикция, без да познава позицията на ищеца за нея.

Производството по разглеждането на предварителните възражения в юрисдикционния стадий преминава и през двете фази, съществуващи в съдебния процес пред МС – писмена и устна. В писмената фаза се представя самото предварително възражение в писмена форма, каквото е изискването на чл. 79, т. 1 Прав., като то трябва да бъде съпроводено с изложение на фактите и правните норми, на които се базира, както и със списък на документите в негова подкрепа. Устната фаза представлява изслушването от Съда в открито заседание на пledoариите на страните по въпроса за юрисдикцията.

(4) След приключването на производството по предварителните възражения в юрисдикционния стадий Съдът се произнася с решение. Ако намери предварителните възражения за основателни и съответно установи, че няма юрисдикция, Съдът постановява решение в този смисъл и прекратява делото на това основание. Ако обаче Съдът установи, че има юрисдикция, и поради това отхвърли предварителните възражения, той постановява решение в този смисъл и дава ход на делото за разглеждането му по същество. Следователно юрисдикционният стадий приключва с решение, което има правния статус изобщо на решение на МС: трябва да бъде мотивирано и към него съдиите могат да заявяват индивидуални мнения и декларации, окончателно е и не подлежи на обжалване, задължително е само за страните по делото, и то само доколкото са страни по това дело.

(5) В стадия на разглеждането на делото по същество е възможно отново да се постави въпросът за юрисдикцията на Съда. Това може да стане по два начина. Първият е представянето на възражения с предварителен, но не изключително такъв

характер, т.е. с двояк характер, които са били отложени за разглеждане от юрисдикционния стадий в този по същество. Вторият начин представлява предявяването на възражения срещу юрисдикцията, включително такива с изключително предварителен характер, които е можело да се поставят в юрисдикционния стадий, но ответникът не го е направил, а ги използва едва в хода на делото по същество. Разновидност на тази втора хипотеза е случаят, когато страните по делото се споразумяват предварителните възражения на ответника да бъдат разгледани не в юрисдикционния стадий, а в стадия по съществуването на делото. Този случай е специално предвиден в т. 8 на чл. 79 Прав., която задължава Съда да изпълни това споразумение, т.е. да „прехвърли“ предварителните възражения – негов предмет, към съществуването на делото.

Във връзка с тази втора хипотеза трябва да се отбележи, че не би било логично Съдът да допусне в стадия по същество да се поставят възражения с изключително предварителен характер, които може да се поставят в юрисдикционния стадий и чието естествено място е там. Вярно е, както се посочи вече, че според чл. 79, т. 6 Прав. Съдът може да изиска изчерпването в юрисдикционния стадий на всички предварителни възражения. Но това е право, а не задължение на Съда и той предпочита да не се възползва от това право, а да даде възможност предварителни възражения, дори такива с изключително предварителен характер, да може да се повдигат и в стадия по същество. Наистина това крие опасността да се наложи прекратяването на делото поради липса на компетентност дори тогава, когато Съдът вече е навлязъл в същността му, при положение че тази липса е можело да се установи още в юрисдикционния стадий. Но Съдът е приел тази опасност, предпочитайки да даде възможност въпросът за юрисдикцията да се повдига във всеки момент от производството с цел да се избегне една друга опасност – да се реши дело, по което Съдът няма компетентност.

Когато в стадия на разглеждане на делото по същество се повдигнат възражения срещу юрисдикцията, според чл. 79, т. 3 Прав. Съдът спира това разглеждане и възобновява юрисдикционния стадий, тъй като въпросът, който трябва да реши (за юрисдикцията си), е предмет на този етап от процеса, съответно за да бъде валидно разглеждането на този въпрос, процесът трябва да бъде в този свой етап. Ако установи, че няма юрисдикция, Съдът постановява решение, с което прекратява делото на това основание. Ако обаче той констатира, че има юрисдикция – възобновява разглеждането на съществуването на делото оттам, където го е спрял (чл. 79, т. 7 Прав.).

3. Проверка на юрисдикцията на МС в случай на специално споразумение

Три особености съществуват относно проверката на юрисдикцията на МС, когато нейно основание е специално споразумение по чл. 36, т. 1 Ст., т.е. когато става въпрос за факултативната юрисдикция на Съда. **Първата особеност** е, че между двете страни по делото няма никаква процесуална разлика. В дело, заведено чрез специално споразумение, няма нито ищец, нито ответник. Всяка от страните му представя и меморандум, и контрамеморандум, като и на двете страни се дава един и същ срок, в който да представят меморандумите си, респ. след това контрамеморандумите си, и съответно един и същ срок за представяне на предварителните си възражения, ако имат такива. Следователно възможността за атакуване на юрисдикцията на Съда съществува и тогава, когато тази юрисдикция се основава на специално споразумение и затова би трябвало да е безспорна.

Втората особеност е, че тук много по-рядко в сравнение с делата, заведени на основание на задължителната юрисдикция на Съда, се оспорва юрисдикцията му по конкретното дело. Обяснението е, че специалното споразумение се сключва конкретно за всеки конкретен спор, и в него страните му изрично излагат съгласието си спора да бъде отнесен до МС. Естествено, че ако една от страните по спора не е съгласна с решаването му от Съда, най-лесният начин да се защити от това е да откаже да сключи специално споразумение.

Третата особеност е свързана с проверката, която Съдът по собствена инициатива прави на юрисдикцията си. В случай на специално споразумение Съдът проверява не толкова има ли юрисдикция, тъй като за нея той съди от наличието на споразумението, представляващо нарочен договор, единственото предназначение на който е сезирането на Съда. Това, което Съдът проверява е например дали специалното споразумение все още е в сила в момента на сезирането му, или действителността²⁸ на специалното споразумение като договор между държави, или дали не е сезиран в нарушение на специалното споразумение (напр. ако то посочва конкретен срок, в който трябва да стане сезирането, а страните по спора се обръщат към Съда след този срок), или даже дали спорът, предмет на този договор, подлежи изобщо на решаване от международен съдебен орган (напр. спорът е вътрешноправен или политически по своя характер).

²⁸ Вж. чл. 46 - 53 от Виенската конвенция за правото на договорите от 1969 г.